

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 13^{ΗΣ} ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2006

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΙΒΛΙΩΝ

α'

Λουίζας Λουκοπούλου, Αντιγόνης Ζουρνατζή, Μαρίας Γαβριέλλας Παρισάκη, Σελήνης Ψωμά, *Επιγραφές της Θράκης του Αίγαίου*, υπό των Ακαδημαϊκών κ.κ. Μιχαήλ Σακελλαρίου και Βασιλείου Πετράκου.

Έχουμε τήν τιμή νά παρουσιάσουμε τὸ βιβλίο τῶν κυριῶν Λουίζας Λουκοπούλου, Αντιγόνης Ζουρνατζή, Μαρίας Γαβριέλλας Παρισάκη, Σελήνης Ψωμά, ποὺ τιτλοφορεῖται *Επιγραφές της Θράκης του Αίγαίου*. Εἶναι σχήματος 4ου, ἔχει σελίδες 687, πίνακες 100. Εἶναι κοινὴ ἔκδοση τοῦ Κέντρου Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς Ἀρχαιότητος (Ἐθνικὸν Ἰδρυμα Ἑρευνῶν) καὶ τῆς ΙΘ' Ἐφορείας Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ κυκλοφόρησε τὸ 2005.

Γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ ἔγινε λόγος στὴν εἰσήγησή μας πρὸς τὴν Τάξη τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν καὶ στὴν Ὀλομέλεια τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν γιὰ τὴν ἀπονομὴ χαλκοῦ μεταλλίου στὴν κ. Λουίζα Λουκοπούλου γιὰ τὸ σύνολο τοῦ ἔργου τῆς. Αὐτὴ ὅμως ἡ ἀναφορὰ ἦταν συνοπτικὴ καὶ ἔγινε στὰ πλαίσια ἰδιαιτέρων συνεδριῶν. Ὅθεν ἀπέμεινε ἡ ἀνάγκη τῆς παρουσιάσεως αὐτοῦ τοῦ ὅλως σημαντικοῦ ἔργου σὲ δημόσια συνεδρία καὶ τῆς δημοσιεύσεώς τῆς στὰ *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας*.

Ἡ ἔκδοση τῶν ἀρχαίων ἐπιγραφῶν τῆς ἑλληνικῆς Θράκης, ὅπως καὶ τῆς ἑλληνικῆς Μακεδονίας, προγραμματίστηκε ἀπὸ τὸν πρῶτον ἐξ ἡμῶν ὡς διευθυντὴ τοῦ Κ.Ε.Ρ.Α., μὲ τὴ συνεργασία τοῦ κ. Μ. Χατζόπουλου καὶ τῆς κ. Λ. Λουκοπούλου, εὐθὺς μετὰ τὴν ἱδρύσῃ του, στὸ τέλος τοῦ 1979. Τὸ σκεπτικὸ ποὺ ὁδήγησε

τότε στην επιλογή των προγραμμάτων μας ήταν τὸ ἐξῆς: Νὰ ἀφοροῦν σὲ περιοχές, ἐποχές, καὶ τομεῖς, τῶν ὁποίων ἡ ἔρευνα εἶχε καθυστερήσει.

Ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ ἔπειτα, οἱ δημοσιευόμενες ἐπιγραφές προσκομίζουν ἀύξανόμενο ὄγκο νέων ἐγκυροτάτων πληροφοριῶν, οἱ ὁποῖες καὶ τὸ παλαιὸ θεματολόγιο πλουτίζουν καὶ ἀνοίγουν νέες κεντρικὲς καὶ περιφερειακὲς ἀρτηρίες τῆς ἐλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἀρχαιογνωσίας. Τὰ συντάγματα ἐπιγραφῶν συγκεντρώνουν ἐνότητές τους κατὰ περιοχές, ἢ κατὰ ἐποχές, ἢ κατὰ εἶδη, ἢ κατὰ θέματα. Σ' αὐτὲς τὶς ἐνότητες συμπεριλαμβάνονται ἤδη ἐκδεδομένες καὶ ἀνέκδοτες ἐπιγραφές. Οἱ ἐκδεδομένες ὑφίστανται διορθώσεις καὶ σχολιάζονται πληρέστερα καὶ ἀκριβέστερα.

Ἡ ἀπουσία σώματος ἐπιγραφῶν τοῦ ἐλληνικοῦ τμήματος τῆς Θράκης πρόβαλλε δυσμενῶς γιὰ τὴν ἐλληνικὴ ἐπιστήμη κατόπιν τῆς κατὰ πολὺ ἀρχαιότερης ἐκδόσεως ἀπὸ ἐξαίρετο Βούλγαρο εἰδικὸ πολυτόμου σώματος ἐλληνικῶν ἐπιγραφῶν τῆς χώρας του. Ἄλλωστε ἔλειπαν γενικῶς Ἕλληνες ἀσχολούμενοι μὲ τὴν ἀρχαία Θράκη, ἐνῶ ἡ γειτονικὴ Βουλγαρία καὶ πολλοὺς εἰδικοὺς διέθετε, μερικοὶ τῶν ὁποίων ἦσαν διεθνoὺς ἐμβελείας, καὶ πολλὲς ἐπιστημονικὲς ἐργασίες παρήγε, μερικὲς τῶν ὁποίων δημοσιεύονταν σὲ ἔγκριτα ξένα ἐπιστημονικὰ ὅργανα.

Οἱ οὐσιαστικὲς ἐργασίες γιὰ τὸ πρόγραμμα Θράκης, καθὼς καὶ γιὰ τὸ πρόγραμμα Μακεδονίας, ἄρχισαν μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση μακρῶν διαπραγματεύσεων μεταξὺ τοῦ πρώτου ἐξ ἡμῶν καὶ τῶν ἀρμοδίων δημοσίων ἀρχῶν. Ὅταν πείσθησαν ὁ τότε Γενικὸς Διευθυντὴς Ἀρχαιοτήτων κ. Ν. Γιαλούρης καὶ ὁ τότε Ὑπουργὸς κ. Ἀ. Ἀνδριανόπουλος, ἐπῆλθε κυβερνητικὴ ἀλλαγὴ. Ἐπειτα ἀπὸ νέες προσπάθειες ὑπογράφηκε ἐπὶ τέλους εἰδικὸ συμφωνητικὸ μὲ τὴν Ὑπουργὸ Πολιτισμοῦ, αἰμῆνηστη Μελίνα Μερκούρη, καὶ τὸν Πρόεδρο καὶ Διευδύνοντα Σύμβουλο τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν αἰμῆνηστο Ν. Σβορώνο.

Στὴν ἀρχικὴ φάση τοῦ ἐγχειρήματος, φάση ὑποδομῆς, ἡ ἐρευνητικὴ ομάδα τοῦ προγράμματος Θράκης ἀποτελέσθηκε ἀπὸ τὶς κυρίες Βασιλεία Κοντορίνη καὶ Λουῖζα Λουκοπούλου καὶ τοὺς κυρίους Γιάννη Μειμάρη καὶ Ἀθανάσιο Ριζάκη. Ἐξ αὐτῶν ὅμως ἡ μὲν κυρία Κοντορίνη ἐξελέγη καθηγήτρια στὸ Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων, οἱ δὲ κύριοι Μειμάρης καὶ Ριζάκης ἀσχολοῦνταν κυρίως μὲ ἄλλα προγράμματα τοῦ Κ.Ε.Ρ.Α., τῶν ὁποίων ἦσαν προϊστάμενοι.

Τὸ πρόγραμμα σώματος τῶν ἐπιγραφῶν Θράκης ἔμεινε ἀνενεργὸ γιὰ εἴκοσι καὶ περισσότερα χρόνια, γιὰ λόγους ἀνεξάρτητους τοῦ Κ.Ε.Ρ.Α. Στὸ μεταξύ εἶχαν εἰσελθεῖ στὸ Κ.Ε.Ρ.Α. νέες ἐπιστημονικὲς δυνάμεις ὑψηλῆς στάθμης, μερικὲς

των όποιών διατέθηκαν και στό πρόγραμμα έπιγραφών Θράκης υπό τή διεύθυνση τής κ. Λουΐζας Λουκοπούλου, ή όποία άφοσιώθηκε έξ ολοκλήρου στα συναφή με τόν ρόλο της καθήκοντα. Η έρευνητική όμάδα, χάρη και στις συνεργάτριες Άντιγόνη Ζουρνatzή, Μαρία Γαβριέλλα Παρισάκη και Σελήνη Ψωμά, απέδωσε ταχύτατα άριστα άποτελέσματα. Και όσα στελέχη τής ΙΘ' Έφορείας Άρχαιοτήτων είχαν θεμελιώσει πνευματικά δικαιώματα έπί έπιγραφών πείσθηκαν να τής δημοσιεύσουν στό σύνταγμα ως δική τους έπιστημονική συμβολή.

Η έκδοση του σώματος των έπιγραφών τής αίγαιάς Θράκης από τό Κ.Ε.Ρ.Α. και τήν Άρχαιολογική Υπηρεσία έπεται των εκδόσεων από τούς ίδιους φορείς δύο μεγάλων σωμάτων έπιγραφών τής Μακεδονίας¹, και από μόνο τό Κ.Ε.Ρ.Α., ένός ακόμη μεγάλου σώματος από τήν ίδια περιοχή², καθώς και πολλών μικρών, θεματικών, περιλαμβανομένων σε μονογραφίες³.

Τό σώμα των έπιγραφών τής αίγαιάς Θράκης είναι μέρος όμάδας πολλών σημαντικών έργων του Κ.Ε.Ρ.Α. που ολοκληρώθηκαν και δημοσιεύθηκαν μεταξύ δύο άριστειών που αυτό έπέσπασε τó 2000 και τó 2005. Τό Υπουργείο Έρευνας και Τεχνολογίας προβάίνει στην αξιολόγηση των έρευνητικών μονάδων που έποπτεύει διά κριτικών έπιτροπών αποτελουμένων από ξένους ειδικούς και έπιχορη-

1. Α. Ριζάκης, Ι. Τουράτσogλου, Έπιγραφές Άνω Μακεδονίας, τόμος Α', 1985 (παρουσιάσθηκε στην Όλομέλεια τής Ακαδημίας Αθηνών τής 24ης Απριλίου 1986, ΠΑΑ 1986, Τεύχος Β', 203-208), Α. Γουναροπούλου, Μ. Χατζόπουλος, Έπιγραφές Κάτω Μακεδονίας, Α', 1998.

2. Μ. Chatzopoulos, Ph. Petsas, P. Paschidis, *Inscriptions du sanctuaire de la Mère des Dieux Autochtone de Leucopetra* (Μελετήματα, άρ. 28, 2000).

3. L. Gounaropoulou, M. Hatzopoulos, *Les Miliaries de la Voie Egnatienne entre Héraclée des Lyncestes et Thessalonique* (Μελετήματα, άρ. 1, 1985), Μ. Hatzopoulos, *Une donation du roi Lysimaque* (Μελετήματα, άρ. 5, 1988), ίδιος, *Actes de vente de la Chalcidique centrale* (Μελετήματα, άρ. 8, 1988), ίδιος, *Actes de vente d'Amphipolis* (Μελετήματα, άρ. 14, 1991), ίδιος, *Cultes et rites de passage en Macédoine* (Μελετήματα, άρ. 19, 1994), ίδιος, *Macedonian Institutions under the Kings, I-II* (Μελετήματα, άρ. 22, 1996), ίδιος, *L'organisation de l'armée macédonienne sous les Antigonides. Problèmes anciens et documents nouveaux* (Μελετήματα, άρ. 30, 2001), Μ. Hatzopoulos, L. Loukopoulou, *Two Studies in Ancient Macedonian Topography* (Μελετήματα, άρ. 3, 1987), ίδιοι, *Morylos, Cité de la Crestonie* (Μελετήματα, άρ. 7, 1989), ίδιοι, *Recherches sur les marches orientales des Téménides*, τόμοι I-II (Μελετήματα, άρ. 11, I, 1992, II, 1996), Ph. Gauthier, Μ. Chatzopoulos, *La loi gymnasiarchique de Beroia* (Μελετήματα, άρ. 16, 1993).

γεί τις ἀριστεύουσες πέραν τοῦ τακτικοῦ ἐτήσιου προϋπολογισμοῦ. Τὸ Κ.Ε.Ρ.Α. διέδωσε τίς 500.000 εὐρώ τῆς πρώτης ἀριστείας, γιὰ νὰ ὀλοκληρώσει ταχύτερα καὶ νὰ δημοσιεύσει 16 ἔργα, ἓνα τῶν ὁποίων τρίτομο⁴. Ἡ δὲ δημοσίευσή τους ἐπέσυρε τὴ δεύτερη ἀριστεία τοῦ Κ.Ε.Ρ.Α., συνοδευομένη ἀπὸ 890.000 εὐρώ πού ἤδη κατανεμήθηκαν μεταξύ τῶν τμημάτων του πρὸς ὀλοκλήρωση καὶ δημοσίευση νέων ἐπιτευγμάτων.

Οἱ ἐπιγραφές τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης δὲν εἶχαν τύχει ἔως τώρα τῆς προσοχῆς πού τοὺς ἄρμοζε γιὰ διάφορους λόγους. Μὲ τὴν ἵδρυση τοῦ Κέντρου Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς Ἀρχαιότητος (Κ.Ε.Ρ.Α.) ἡ μελέτη τῶν δύο αὐτῶν περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος περιῆλθε ἀποκλειστικὰ στοὺς Ἕλληνας. Ἡ Μακεδονία ἔχει πρωτεύουσα θέση στὴν ἔρευνα καὶ μία εἰκοσάδα τόμων πού ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸ Κ.Ε.Ρ.Α. μὲ θέματα τὴν Ἱστορία, τοὺς θεσμούς καὶ τίς ἐπιγραφές τῆς Μα-

4. Τὰ ὑπόλοιπα ἔργα εἶναι: A. D. Rizakis, S. Zoubaki (with the collaboration of M. Cantirea), *Roman Peloponnese*, I. *Roman Personal Names in their Social Context* (Μελετήματα, ἀρ. 31, 2001), S. B. Zoubaki, *Elis und Olympia in der Kaiserzeit. Das Leben einer Gesellschaft zwischen Stadt und Heiligtum auf prosopographischer Grundlage* (Μελετήματα, ἀρ. 32, 2001), A. Michailidou (ed.), *Manufacture and Measurement, Coining, Measuring, and Recording Craft Items in Early Aegean Societies* (Μελετήματα, ἀρ. 33, 2001), M. Mari, *Al di là dell' Olimpo. Macedoni e grandi Santuari della Grecia dall'età arcaica al primo ellenismo* (Μελετήματα, ἀρ. 34, 2002), S. Kremydi-Sicilianou, *Multiple Concealments from the Sanctuary of Zeus Olympios at Dion: Three Provincial Roman Numismatic Hoards* (Μελετήματα, ἀρ. 35, 2004), A. D. Rizakis, S. Zoubaki, Cl. Lepenioti, *Roman Peloponnese II, Roman Personal Names in Their Social Context (Laconia, Messenia)* (Μελετήματα, ἀρ. 36, 2004), G. Fowden, E. K. Fowden, *Studies on Hellenism, Christianity and the Ummayyads* (Μελετήματα, ἀρ. 37, 2004), P. Doukellis, L. Mendoni (eds.), *Perceptions and Evaluation of the Classical Landscapes* (Μελετήματα, ἀρ. 38, 2004), H. Papa-georgiadou-Bani, *The Numismatic Iconography of the Roman Colonies in Greece: Local Spirit and the Expression of the Imperial Policy* (Μελετήματα, ἀρ. 39, 2004), S. Zoubaki, *Prosopographie der Eleer bis zum 1. Jh. v. Chr.* (Μελετήματα, ἀρ. 40, 2005), Yannis Meimaris, Kalliopi Kritikakou-Nikolaropoulou, *Inscriptions from Palestina Tertia*, vol. Ia: *The Greek Inscriptions from Ghor es-Safi (Byzantine Zoora)* (Μελετήματα, ἀρ. 41, 2005), A. Michailidou, *Weight and Value in Pre-Coinage Societies, An Introduction* (Μελετήματα, ἀρ. 42, 2005), S. Aneziri, N. Giannakopoulos, P. Paschidis, *Index du Bulletin Épigraphique, 1987-2001*, τόμ. I-III (Μελετήματα, ἀρ. 43, 2005), A. Zournatzi, *Persian Rule in Cyprus, Sources, Problems, Perspectives* (Μελετήματα, 44, 2005).

κεδονίας έδωσαν στην έλληνική επιστήμη την πρώτη θέση στην αρχαιολογία και την ιστορία της θόρειας Ελλάδος, όπως γίνεται φανερό από τις επαινετικές κριτικές των τόμων που έχουν δημοσιευθεί σε ξένα επιστημονικά περιοδικά, όπως *Gnomon*, *REA*, *RPh*. Για έσωτερικούς όμως λόγους ή έρευνα της Θράκης καθυστέρησε και μόλις το 2005 εκδόθηκε ο τόμος των επιγραφών που μνημονεύτηκε, ή πρώτη γενική θεώρηση της σήμερα ελληνικής Θράκης.

Η σημασία του έργου για τους αρχαιολόγους και τους ιστορικούς είναι καταφανής. Για πρώτη φορά οι επιγραφές της Θράκης γίνονται συνολικά γνωστές και προσιτές, σχολιάζονται και αποκαθίστανται. Μία ελληνική περιοχή, για την οποία διαρκώς υπάρχουν πολιτικές μέριμνες, απέκτησε την αρχαία της ελληνική φωνή, κείμενα αυθεντικά, με τα οποία μπορούμε να μελετήσουμε την ιστορία, τη γλώσσα, τους θεσμούς, τα ονόματα, τις λατρείες.

Η κατάταξη των επιγραφών είναι γεωγραφική-τοπογραφική. Πρώτος ό νομός Εάνδης με τις επιγραφές των Αβδήρων και της Τοπείρου, ακολουθεί ό νομός Ροδόπης με τις επιγραφές της Μολυβωτής και της Μαρώνειας και τρίτος ό νομός Έβρου με τα κείμενα της Δρύος, της Ζώνης, της Τραϊανουπόλεως και της Πλωτινιόπολεως. Οι επιγραφές εκδίδονται με έκτεταμένα σχόλια και υπομνήματα και το όλο συμπληρώνεται με τις φιλολογικές μαρτυρίες, τα εύρητήρια, και, κυρίως, με έκτεταμένες εισαγωγές για κάθε περιοχή.

Μετά την προγραμματική εισαγωγή ακολουθεί ή περί Θράκης βιβλιογραφία που καταλαμβάνει 27 σελίδες. Περιέχονται σ' αυτήν όλα τα δημοσιεύματα που άφορούν στην περιοχή και οι δημοσιεύσεις των ανασκαφών, ιδιαίτερα πολυάριθμων για τα μετά τον πόλεμο χρόνια.

Ακολουθούν οι φιλολογικές και επιγραφικές μαρτυρίες για τη Θράκη, τις πόλεις της και τους κατοίκους της, που καλύπτουν ολόκληρη την αρχαιότητα έως τα μεταγενέστερα χρόνια. Οι επιγραφικές μαρτυρίες περιλαμβάνουν κάθε σωζόμενο μνεία σε επιγραφές ή κείμενα, ανθρώπων που κατάγονταν από τη Θράκη και βρίσκονταν στους καταλόγους των έλληνοταμιών, σε ψηφίσματα πόλεων, συλλόγων, έφηβικών αναγραφών και στίς επιτύμβιες, σε επιγραφές που βρέθηκαν στην Άττική, την Πελοπόννησο, την Στερεά, την Ίστρία, την Όδησσό, την Πίστιρο, στα νησιά του Αιγαίου, στην Εύβοια, στη Μικρά Άσία.

Τις μαρτυρίες ακολουθεί εισαγωγή 30 σελίδων όπου εξετάζεται ή Θράκη από γεωγραφική, ιστορική και τοπογραφική άποψη. Ένώ ή γεωγραφία ενός τόπου συνήθως δεν αλλάζει ή αλλάζει λίγο με την πάροδο των χιλιετιών, ή γνώση της τοπογραφίας και της ιστορίας υφίσταται διαρκείς μεταβολές με την προσδή-

κη νέων στοιχείων που προσφέρουν οι επιγραφές και τα νομίσματα. Άρκει μία επιτύμβια επιγραφή με ένα άγνωστο έως τώρα έθνικό όνομα ή ένα νόμισμα, για να μάς αποκαλυφθεί ή ύπαρξη μιας αρχαίας πόλης, της οποίας πρέπει να όρίσουμε τη θέση. Πολλές φορές όμως ή θέση της πόλης δεν βρίσκεται και την ιστορική της πορεία παρακολουθούμε από τις επιγραφές και τη νομισματοκοπία της.

Όσα είπα περιγράφουν το πρώτο μέρος του βιβλίου. Το δεύτερο περιλαμβάνει τις επιγραφές κατά νομούς και πόλεις, με πρώτο νομό της Ξάνθης και πρώτη πόλη τα Άβδηρα. Στην εισαγωγή του κεφαλαίου αυτού εξετάζεται ή ιστορία των Αβδήρων, ό θρησκευτικός βίος, οι θεσμοί, ή οικονομία, ή νομισματική, ή πνευματική ζωή, ή ιστορία της έρευνας και ή τοπογραφία της πόλεως, όπως σχηματίζεται από τις ανασκαφές.

Οι επιγραφές κατατάσσονται κατά είδος. Πρώτες οι νόμοι, ακολουθούν οι ανάθηματικές, οι τιμητικές, οι επιτύμβιες και μία λατινική. Ίδιαίτερο μέρος αποτελούν οι επιγραφές της χώρας των Αβδήρων, από τους Τοξότες, το Πόρτο Λάγος και τη Γενισέα.

Η επόμενη μεγάλη πόλη της Θράκης ήταν ή Τόπειρος, γνωστή από τον Στράβωνα, και ή οποία βρισκόταν στη διαδρομή της Έγνατίας όδου. Τα ερείπια της έχουν επισημανθεί στην περιοχή του λόφου Πετρωτά που ανήκει στην κοινότητα Παραδείσου κοντά στον δρόμο Καβάλας-Ξάνθης. Και ή πόλη αυτή, γνωστή από φιλολογικές μνείες, αποκτά υπόσταση με τις επιγραφές.

Στόν νομό Ροδόπης περιλαμβάνονται οι επιγραφές αρχαίας πόλης στη χερσόνησο της Μολυβωτής, την οποία ό Γεώργιος Μπακαλάκης, καθηγητής της αρχαιολογίας στη Θεσσαλονίκη και Άντεπιστέλλον μέλος της Ακαδημίας μας, ταύτισε με την Στρώμη. Η Μαρώνεια είναι ή επόμενη πόλη, ή περισσότερο έρευνήμένη με συστηματικές ανασκαφές.

Τη σπουδαιότητα μιας αρχαίας πόλης μπορούμε να την διαγνώσουμε και από τις επιγραφές της που έχουν διατηρηθεί. Της Μαρώνειας σώζονται πολλές και σημαντικές, ψηφίσματα που δείχνουν έντονη πολιτική ζωή, πολλές ανάθηματικές που φανερώνουν κοινωνική ζωή, πράγμα που φαίνεται και από αρκετές έμμετρες επιτύμβιες επιγραφές και πολλές άπλές με όνόματα μόνον, οι όποιες, χρονολογικώς, φθάνουν έως τον 6ο αϊ. μ.Χ., δείγμα κι αυτό της συνέχειας της ζωής.

Στόν νομό Έβρου βρίσκονται οι αρχαίες πόλεις Δρύς, Ζώνη-Μεσημβρία, Τραϊανούπολις, Πλωτινόπολις, των όποιων οι επιγραφές, από τις ίδιες τις πόλεις

και από τη χώρα τους, δηλαδή από το έσωτερικό τους, συγκεντρώνονται για πρώτη φορά σχολιασμένες.

Το κύριο χαρακτηριστικό του βιβλίου «Έπιγραφές της Θράκης του Αιγαίου» δεν είναι μόνον η συγκέντρωση τόσων πολλών επιγραφών τριών βορειοτάτων νομών της Ελλάδος, αλλά η κριτική και ιστορική επεξεργασία με την οποία παρουσιάζονται. Η επιγραφική μέθοδος για τα συντάγματα, όπως έχει καθιερωθεί από πολλές δεκαετίες από την Ακαδημία του Βερολίνου, είναι η παράθεση ακριβούς κειμένου των επιγραφών χωρίς σχόλια ή με brevissima σχόλια. Το παρουσιάζόμενο σύνταγμα εκπληρώνει τον κανόνα αυτόν προσφέροντας τα ακριβή κείμενα, προχωρεί όμως στην επεξεργασία των ιστορικών στοιχείων που παρέχουν οι επιγραφές σε συνδυασμό με τις φιλολογικές μαρτυρίες. Αποτέλεσμα είναι μία ιστορική έκδοση που περιέχει όλα τα υπάρχοντα στοιχεία, επιγραφικά, νομισματικά, ανασκαφικά, μαρτυρίες περιηγητών. Η σύνθεσή τους από τους συντάκτες του τόμου δημιούργησε ένα έργο το οποίο για πολλές δεκαετίες θα αποτελεί τον οδηγό στη μελέτη της αρχαίας Θράκης. Μόνον νέες συστηματικές και εκτεταμένες στον χρόνο και στον χώρο ανασκαφές θα μπορούσαν να προσθέσουν νέα πράγματα, κάτι που αποτελεί εύχη όλων μας.

6'

Γιάννη Μεϊμάρη και Καλλιόπης Κρητικάκου-Νικολαροπούλου, *Inscriptions from Palaestina Tertia*, vol. Ia: *The Greek Inscriptions from Ghor es-Safi (Byzantine Zoora)*, υπό των Ακαδημαϊκών κ.κ. Μιχαήλ Σακελλαρίου και Βασιλείου Πετράκου.

Έχουμε την τιμή να παρουσιάσουμε το βιβλίο των Γιάννη Μεϊμάρη και Καλλιόπης Κρητικάκου-Νικολαροπούλου, επιγραφόμενο *Inscriptions from Palaestina Tertia*, vol. Ia: *The Greek Inscriptions from Ghor es-Safi (Byzantine Zoora)*. Το παρουσιάζόμενο βιβλίο εκδόθηκε το 2005 στη σειρά ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ υπ' αρ. 41. Είναι σχήματος 4ου, εκτείνεται σε σελίδες XVII+442 και έχει 1 χάρτη, 18 εικόνες και 85 πίνακες εκτός κειμένου.

Η σειρά αυτότελων δημοσιευμάτων του Κ.Ε.Ρ.Α. ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ ιδρύθηκε από τον πρώτο εξ' ήμων το 1985. Μέχρι του παρόντος αριθμεί 44 τόμους. Τα έργα που εκδίδονται σ' αυτήν είναι των συνεργατών του Κ.Ε.Ρ.Α., φιλοξε-

νοῦνται ὅμως καὶ ἔργα ξένων ἐπιστημόνων. Χρησιμοποιοῦνται ξένες γλῶσσες: κυρίως ἡ ἀγγλική καὶ ἡ γαλλική, σπανιότερα ἡ γερμανική καὶ ἡ ἰταλική. Τὰ ἔργα τῆς σειρᾶς διατίθενται διὰ τοῦ οἴκου De Boccard, Παρίσι, ποὺ ἔχει ἓνα καλὸ δίκτυο διεθνoῦς διαδόσεως. Κρίνονται ἀπὸ εἰδικoὺς σὲ χωριστὲς γιὰ κάθε ἔργο βιβλιοκρισίες, δημοσιευόμενες σὲ κορυφαία ξένα περιοδικά, καὶ πολὺ γρήγορα ἀρχίζουν νὰ μνημονεύονται ἀπὸ διακεκριμένους ξένους ἐρευνητές.

Σημειωτέον ὅτι τὸ παρουσιαζόμενο ἔργο ἀνήκει στὴν ομάδα ἐκείνων, ποὺ ὀλοκληρώθηκαν καὶ ἐκδόθηκαν στὸ διάστημα μεταξὺ τῶν δύο ἀριστειῶν τοῦ Κ.Ε.Ρ.Α.

Ὁ πρῶτος ἐκ τῶν συγγραφέων, Γιάννης Μεϊμάρης, προσελήφθη ὡς ἐρευνητῆς στὸ Κ.Ε.Ρ.Α. τὶς πρῶτες ἐβδομάδες τῆς λειτουργίας του, ἐπειδὴ παρουσίασε μοναδικoὺς γιὰ τὴν Ἑλλάδα πανεπιστημιακοὺς τίτλους καὶ δήλωσε ὅτι γνωρίζει ἑβραϊκὰ καὶ ἀραβικά, ὅτι ἔχει πραγματοποιήσει ἀνασκαφὲς σὲ ἰσραηλινὰ καὶ ἀραβικὰ ἐδάφη καὶ ὅτι ἔχει πρόσβαση σὲ ἑλληνικὲς ἐπιγραφὲς τῆς περιοχῆς. Πράγματι ὁ κ. Μεϊμάρης εἶναι πτυχιούχος καὶ κάτοχος Master τοῦ Hebrew University τῆς Ἱερουσαλὴμ, Master τοῦ Brandeis University στὴ Μασσαχουσέτη καὶ διδάκτωρ τοῦ Hebrew University. Ἔχει διατελέσει συνεργάτης τοῦ τμήματος Ἀρχαιοτήτων τοῦ Ἰσραήλ. Ἔχει μετᾶσχει ἀνασκαφῶν σὲ περισσότερες ἀπὸ ἑξὶ τοποθεσίες. Εἶναι ἰδρυτικὸ μέλος τοῦ Committee of a Corpus of Greek and Latin Inscriptions of Palestine. Παραλείποντας ἄλλες δραστηριότητες καὶ ἐπιδόσεις τοῦ κ. Μεϊμάρη, μολονότι μερικὲς εἶναι πολὺ σημαντικὲς, ἀναφέρουμε τὴν ἐργασία του στὸ Κ.Ε.Ρ.Α. Διετέλεσε προϊστάμενος τοῦ προγράμματος Παλαιστίνης ἀπὸ τὸ 1980 ἕως τὸ 2000 καὶ ἀπὸ τότε προίσταται τοῦ διευρυμένου προγράμματος Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς. Πραγματοποίησε πολλὰς ἀποστολὰς στὸ Ἰσραήλ, στὴν Ἰορδανία καὶ στὴν Αἴγυπτο πρὸς συλλογὴ καὶ μελέτη ἐπιγραφικοῦ ὑλικοῦ, ἀλλὰ καὶ ὡς σύμβουλος ἀνασκαφῶν. Παράλληλα συνεργάσθηκε μὲ τὸ πρόγραμμα Θράκης τοῦ Κ.Ε.Ρ.Α. μελετώντας καὶ ἐκδίδοντας τὶς ἑλληνικὲς ἐπιγραφὰς ρωμαϊκῶν καὶ παλαιοχριστιανικῶν χρόνων.

Ἡ δεύτερη συγγραφεύς, Καλλιόπη Κρητικάκου-Νικολαροπούλου, προσελήφθη στὸ Κ.Ε.Ρ.Α. ὡς βοηθὸς τοῦ κ. Μεϊμάρη, κατόπιν εἰσηγήσεως τοῦ ἴδιου, ὁ ὁποῖος καὶ τὴν ἐξεπαίδευσε. Ἦδη τὸ 1992 συνυπέγραψε μὲ τὸν κ. Μεϊμάρη μίαν μονογραφίαν ποὺ δημοσιεύθηκε στὰ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ (βλ. ἀμέσως πῶς κάτω). Ὁ κ. Μεϊμάρης εὐχαριστεῖ στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ ἔργου τὴν κα Κρητικάκου-Νικολαροπούλου γιὰ τὴν ποιότητα τῆς συμβολῆς της.

Πρὶν ἀπὸ τὸ παρουσιαζόμενο ἔργο, ὁ κ. Μεϊμάρης ἔχει δημοσιεύσει, μόνος

του ή με συνεργάτες, αὐτοτελῆ ἔργα καὶ ἄρθρα. Ἀναφέρουμε ἐπιλεκτικὰ μόνον τὰ αὐτοτελῆ ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ ἀντικείμενο τοῦ παρουσιαζομένου ἔργου: I. Meimaris, *Sacred Names, Saints, Martyrs and Church Officials in the Greek Inscriptions and Papyri Pertaining to the Christian Church of Palestine* (Μελετήματα, 2, 1986), I. Meimaris, K. Kritikakou, P. Bougia, *Chronological Systems in Roman-Byzantine Palestine and Arabia* (Μελετήματα, 17, 1992), I, Μεϊμάρης, Χ. Μπακιρτζής, *Ἑλληνικὲς ἐπιγραφές ὑστερορρωμαϊκῶν χρόνων ἀπὸ τῆ Δυτικῆ Θράκης*, (Παράρτημα Θρακικῆς Ἑπετηρίδας, 1, 1994).

Ἡ ἔρευνα τῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν στὴ θέση Ghor es-Safi διήρκεσε δέκα χρόνια (1992-2002) καὶ χρειάστηκε νὰ γίνουν ἐκεῖ πολλὲς ἀποστολὲς τοῦ κ. Μεϊμάρη.

Οἱ δημοσιεύμενες ἐπιγραφές, 341 τὸν ἀριθμὸ, προέρχονται ἀπὸ παράνομες ἀνασκαφές στὸ παλαιοχριστιανικὸ νεκροταφεῖο. Εἶναι χαραγμένες σὲ ἐπιτύμβιες στῆλες χρονολογούμενες ἀπὸ τὸν 4ο ὡς τὸν 6ο αἰῶνα μ.Χ. Ὅλες εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ ὡς οἰκοδομικὸ ὕλικὸ μεταγενεστέρων τάφων καὶ ἀποτελοῦν τμῆμα τῶν καταγραφεισῶν ἐπιγραφῶν ἀπὸ τὸν κ. Κωνσταντῖνο Δημητρίου Πολίτη, ὁ ὁποῖος συνέταξε τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ παρουσιαζομένου ἔργου.

Στὰ εἰσαγωγικὰ κεφάλαια τοῦ βιβλίου παρέχονται συστηματικὲς πληροφορίες γιὰ τὸν διάκοσμο τῶν στηλῶν μὲ χριστιανικὰ σύμβολα, γιὰ τοὺς ταφικοὺς ὅρους ποὺ χρησιμοποιοῦνται, γιὰ τὰ αἶτια, τίς χρονολογίες καὶ τίς ἡμερομηνίες θανάτου, γιὰ τίς ἡλικίες καὶ τὰ ἀξιώματα τῶν νεκρῶν, γιὰ τὴ γλῶσσα καὶ τὰ γράμματα, τὰ ὁποῖα μεταβάλλονται. Δέκα πίνακες ἀπεικονίζουν τὴν ἐξέλιξη τῶν στοιχείων τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου καὶ τῶν συμβόλων ἀπὸ τὸν 4ον ὡς τὸν 6ον αἰῶνα μ.Χ.

Στὸ κύριο μέρος δημοσιεύονται οἱ ἐπιγραφές σὲ μικρογράμματῃ γραφῇ, συνοδευόμενες ἀπὸ περιγραφὴ τῶν ἐξωτερικῶν στοιχείων τους, κριτικὸ ὑπόμνημα καὶ ἀγγλικὴ μετάφραση καὶ ἀκολουθεῖ πρόδρομὴ δημοσίευση 40 ἐπιγραφῶν ποὺ βρέθηκαν πρόσφατα. Στὸ τέλος παρατίθενται ἡ βιβλιογραφία, οἱ συντομογραφίες, ἓνας χάρτης, 85 πίνακες μὲ μαυρόασπρες καὶ ἐγχρωμες φωτογραφίες καὶ εὔρετήρια.

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ ἀκόλουθες διαπιστώσεις, ποὺ λόγῳ τοῦ σχετικὰ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν ἐπιγραφῶν, μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ἰσχυρές.

Οἱ ἐπιγραφές ποὺ ἀνάγονται στὸν 4ον αἰῶνα εἶναι οἱ παλαιότερες χριστιανικὲς τῆς περιοχῆς. Ὁ ἀριθμὸς τους αὐξάνεται κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα καὶ λιγοστεύει τὸν 6ον.

Στὸ διάστημα καὶ τῶν τριῶν αἰώνων χρησιμοποιεῖται τὸ ἴδιο σύστημα χρονολογήσεως: τὸ σύστημα τῆς ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας τῆς Ἀραβίας, μὲ ἀφετηρία τὸ ἔτος τῆς ιδρύσεώς της, δηλ. τὸ 106 μ.Χ. Ὡς ὀνόματα μηνῶν χρησιμοποιοῦνται τὰ μακεδονικά, ποὺ εἰσῆχθησαν στὴν Ἀνατολὴ ἀπὸ τὰ ἐλληνιστικὰ κράτη. Μάλιστα δὲ μαρτυροῦνται καὶ τὰ δώδεκα. Γιὰ τὰ ὀνόματα τῶν ἡμερῶν τῆς ἑβδομάδας χρησιμοποιοῦνται καὶ τὸ παλαιὸ σύστημα, τὸ ρωμαϊκόν, καὶ τὸ νέο, τὸ χριστιανικόν. Ἔτσι ἔχουμε, ἀπὸ μία μεριά, ἡμέρα Ἡλίου, ἡμέρα Σελήνης, ἡμέρα Ἄρεως, ἡμέρα Ἑρμοῦ, ἡμέρα Διός, ἡμέρα Ἀφροδίτης, ἡμέρα Κρόνου, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡμέρα Κυρίου πρώτη, ἡμέρα Κυρίου δευτέρα κ.λπ.

Ἡ ἐξέλιξη τῆς γραφῆς, τῶν συντομογραφιῶν καὶ τῶν ἄλλων σημείων προκύπτει τώρα μὲ μεγαλύτερη ἀκρίβεια παρὰ πρὶν, χάρις στὸν ἐξαιρετικὰ μεγάλον ἀριθμὸ τῶν χρονολογημένων ἐπιγραφῶν αὐτοῦ τοῦ συνόλου.

Γλῶσσα τῶν ἐπιγραφῶν εἶναι ἡ ὁμιλουμένη ἐλληνικὴ τῆς περιοχῆς κατὰ τοὺς αἰῶνες 4ο, 5ο καὶ 6ο μ.Χ. Παρουσιάζει πολλὰ στοιχεῖα τῆς Κοινῆς, ἀλλὰ καὶ ἐπιδράσεις ἀπὸ ἐπιχώρια ιδιώματα. Φωνητικὰ καὶ συντακτικὰ λάθη προδίδουν ἐλλιπὴ γνῶση τῆς ἐλληνικῆς, φαινόμενο ἀναμενόμενο γιὰ μία ἐπαρχιακὴ πόλη. Τὰ ὡς ἄνω γλωσσικὰ χαρακτηριστικὰ ἀπαντοῦν καὶ στὶς ἐπιγραφὰς ἄλλων ἐπαρχιακῶν πόλεων τῆς περιοχῆς. Πέραν τῶν ἄνωτέρω, ὁ κ. Μεϊμάρης προβαίνει σὲ γενικότερες διαπιστώσεις: ἡ ἐλληνικὴ συνυπάρχει μὲ τὴν ἀραμαϊκὴ καὶ μὲ τοπικὰς διαλέκτους, ὡστόσο χρησιμοποιεῖται ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν ἐκφράση συναισθημάτων λύπης ἢ χαρᾶς, φαίνεται δὲ καθαρὰ ὅτι ἦταν ἡ γλῶσσα τῆς κοινῆς παιδείας.

Καθὼς οἱ ἐπιγραφὰς εἶναι ἀρκετὰ πολυάριθμες, ἔχουν ὁμοιογενὲς περιεχόμενον καὶ προέρχονται ἀπὸ ἓνα μόνο τόπο, ἐπέτρεψαν στὸν κ. Μεϊμάρη νὰ προβεῖ ἐπίσης σὲ ἐνδιαφέρουσες παρατηρήσεις, οἱ ὁποῖες ἀφοροῦν στὶς τυπικὰς φράσεις δηλωτικὰς θανάτου Χριστιανῶν, σὲ λέξεις δηλωτικὰς ἀξιωματῶν ἐκκλησιαστικῶν, διοικητικῶν, στρατιωτικῶν καὶ σὲ στατιστικὰ στοιχεῖα.

Διαπιστώνονται περὶ τὰ 270 διαφορετικὰ ἀνθρωπωνύμια, τὰ περισσότερα ἐλληνικά. Τὰ ὑπόλοιπα εἶναι ἐξελληνισμένα ναβαταϊκά, ἀραμαϊκά, ἀραβικά, λατινικά. Ἐπίσης ὑπάρχουν λίγα ἐθνικά, δηλωτικὰ τόπου καταγωγῆς.

Τὰ στατιστικῶς ἀξιοποιήσιμα δεδομένα ἀναφέρονται στὴν ἡλικίαν τοῦ θανόντος, καθὼς καὶ στὴν αἰτία, τὴ χρονολογίαν καὶ τὴν ἡμερομηνίαν θανάτου. Ἔτσι διαπιστώνεται, ὅτι οἱ θάνατοι ἀνδρῶν ὑπερβαίνουν τοὺς θανάτους γυναικῶν ὅτι ἡ βρεφικὴ θνησιμότητα εἶναι τῆς τάξεως τοῦ 15 %, ὅτι τὸ ὑψηλότερον ποσοστὸ θανάτων ἐνηλίκων εἶναι γιὰ τὶς γυναῖκες μεταξὺ 15 καὶ 24 ἐτῶν, γιὰ

τους άνδρες μεταξύ 25 και 34 ετών· ότι, παρά ταύτα, 35 άτομα έζησαν μέχρι των 80 ετών, 7 μέχρι των 90, και ένας μέχρι των 108· ότι οι θάνατοι είναι αυξημένοι κατά τους μήνες Ιανουάριο, Απρίλιο, Μάιο και Δεκέμβριο και είναι μειωμένοι κατά τον Οκτώβριο. Όπως διαβάζουμε στο έργο, ακριβείς ήμερομηνίες αναφέρονται σε 264 επιγραφές, ένα πολύ μεγάλο ποσοστό συγκριτικά με παρόμοιες επιγραφές από άλλους τόπους.

Ιδιαίτερα πρέπει να επισημανθεί το γεγονός ότι 3 επιγραφές αναφέρουν ως αίτια θανάτου 4 ατόμων τον μεγάλο τοπικό σεισμό του έτους 363 μ.Χ.

Το βιβλίο του κυρίου Μεϊμάρη και της κυρίας Κρητικάκου παρουσιάζει για την έλληνική επιστήμη όρισμένα ξεχωριστά χαρακτηριστικά. Αποτελεί σύνταγμα μεταγενεστέρων επιγραφών που έχουν βρεθεί εκτός Ελλάδος. Είναι σύνολο όμοιων επιγραφών, όλων επιτυμβίων, και προέρχονται όλες, από ένα νεκροταφείο, δηλαδή ανήκουν σε μία μικρή, κλειστή κοινωνία ή οποία είχε και διατηρούσε, επί αιώνες, τις ίδιες, αν επιτρέπεται ή εκφραση, επιγραφικές συνήθειες. Οι επιγραφές είναι τυπικές αλλά εκτενείς και περιέχουν στοιχεία που σπανιότατα απαντούν σε επιτύμβιες επιγραφές της Ελλάδος. Αν τις συγκρίνουμε με αττικές επιτύμβιες επιγραφές, λ.χ. ενός δήμου, βλέπουμε ότι οι παλαιστινιακές υπερέχουν ως προς τα στοιχεία που παρέχουν. Μπορεί κανείς να ειπεί ότι το νεκροταφείο του Ghor es-Safi αποτελεί το ληξιαρχείο μιας κοινότητας, εκεί, στο νοτιότατο άκρο της Νεκράς Θαλάσσης, μέσα στη σημερινή Ιορδανία.

Ένα ακόμη σπουδαίο χαρακτηριστικό του έργου που παρουσιάζεται είναι ότι περιέχει μεταγενέστερες επιγραφές που βρέθηκαν εκτός Ελλάδος, μάλιστα πολύ μακριά. Επιγραφές αυτών των χρόνων, της Ελλάδος όμως, είχε αρχίσει να εκδίδει ο Νίκος Βέης, μέλος της Ακαδημίας μας, χωρίς να προλάβει να ολοκληρώσει το έργο του. Το ότι Έλληνες επιγραφικοί δημοσιεύουν σήμερα μεγάλα έργα για μνημεία έξω από τα όρια της χώρας μας δείχνει το ύψηλο επίπεδο της ελληνικής επιστήμης.

Η σημασία του έργου από επιστημονικής απόψεως είναι προφανής. Έγινε μέσα σ' ένα Ίδρυμα, το Κ.Ε.Ρ.Α., το οποίο έχει ως στόχο τη δημιουργία όμοιων έργων, ιστορικών, τοπογραφικών, επιγραφικών. Όλα τα μέλη έχουν την ίδια επιστημονική κατάρτιση, από άποψη μεθόδου, και είναι σε θέση να συμβάλουν σε όλα τα προγράμματα που εκπονούνται: Μακεδονία, Θράκη, Αχαΐα, τώρα Παλαιστίνη. Αυτή ή πολυμέρεια ως προς τους τόπους, ενισχύει τη συλλογική προσπάθεια, ή οποία σήμερα είναι αναγκαία για την εκπόνηση μεγάλων αρχαιο-

γνωστικῶν ἔργων, γιὰ τὴν ὁλοκλήρωση τῶν ὁποίων ὁ ἕνας συντάκτης τοῦ παρελθόντος εἶναι ἀνεπαρκὴς καὶ ἀτελέσφορος.

Καὶ στὸ σύνταγμα τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Θράκης τοῦ Αἰγαίου, ὅπως καὶ στὶς ἐπιγραφές τῆς Παλαιστίνης, εἶναι φανερὴ ἡ ἐπίδραση τοῦ ἔργου τοῦ Louis Robert, ξένου ἐταίρου μας, κατὰ τὴν παρασκευὴ καὶ τὸν σχηματισμὸ τοῦ ἔργου. Ὅντας ὁ Louis Robert φιλόλογος, ἐπιγραφικὸς, γλωσσολόγος, νομισματολόγος, γεωγράφος κατόρθωσε, μὲ τὴ βοήθεια αὐτῶν τῶν ἐπιστημῶν, νὰ ἀντλήσει ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές ὅλα τὰ στοιχεῖα ποὺ παλιότερα ἐλάνθαναν στὰ τυπικὰ συντάγματα ἐπιγραφῶν τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου.

Τὴ μέθοδο αὐτὴ ἀκολουθοῦν οἱ συνεργάτες τοῦ Κ.Ε.Ρ.Α. καὶ τὰ ἐξάίρετα ἀποτελέσματά της τὰ βλέπουμε στὶς δύο συλλογές ἐπιγραφῶν ποὺ σᾶς παρουσιάστηκαν, τῆς Θράκης τοῦ Αἰγαίου καὶ ἐκεῖνων ἀπὸ τὴν Palaestina Tertia.
